

**TEMATIZĂRI GRECEȘTI ȘI LATINE ALE MITULUI ETNOGENEZEI ROMANE.
PERSPECTIVE ISTORICO-LITERARE ȘI ARHEOLOGICE***

Tamás Hajnalka

Greek and Latin Thematisations of the Roman Ethnogenesis Myth. Historic-Literary and Archeologic Approaches (Abstract)

The paper presents some literary (the Greek and Latin narrative series of Aeneas) and archaeological aspects (the history of Lavinium, the Laviniate religion and the Aeneadic cult) of the Roman ethnogenesis myths, using the book of Geneviève Dury-Moyaers, *Enée et Lavinium. A propos des découvertes archéologiques récentes*, Collection Latomus, volume 174, Bruxelles, 1981.

Key words: Aeneas, Latium, Lavinium, Etruria, Indiges.

Până de curând, specialiștii în istoria Romei antice se confruntau cu cel puțin două probleme majore. Prima este legată de etnogeneza poporului roman. Cercetările recente au combătut teoria potrivit căreia romanii aveau deja o identitate etnică bine definită în momentul asimilării influențelor grecești și etrusce, dovedind că baza etnică a romanilor rezidă deopotrivă și concomitent în componenta locală, latină, în cea greacă și cea etruscă. Relevant pentru acest fapt este, pe lângă descoperirile arheologice, studiul a două mituri, cel al etnogenezei (ciclul eneazilor) și cel al întemeierii Romei (ciclul lui Romulus).

Dacă cel de-al doilea mit a fost strălucit analizat de A. Mastrocinque, în cartea sa, "Romulus. Întemeierea Romei între istorie și legendă", în cazul legendelor al căror erou este Aeneas, se ivește cea de-a doua problemă, având în centru întrebarea "De ce situează tradiția antică strămoșii Romei și sediul Penaților tocmai în Lavinium, cetate mai târziu fondată decât Roma și de importanță relativ scăzută?". Studiul lui Geneviève Dury-Moyaers, "Enée et Lavinium. A propos des découvertes archéologiques récentes", dorește să ofere răspunsuri la această întrebare în lumina informațiilor furnizate de săpăturile arheologice efectuate pe situl anticului Lavinium, în a doua jumătate a secolului trecut. Ferdinando Castagnoli, în "Prezentare" (pag. 5-6), și autoarea, în "Introducere" (pag. 7-9), evidențiază, pe rând, concluziile la care s-a ajuns pe baza acestora: vechimea cetății Lavinium, rolul ei de metropolă religioasă cu tradiții preistorice, contactele strânse și directe pe care le-a avut cu lumea greacă. Din acest punct de vedere, este necesară o reabordare a ciclului legendar al lui Aeneas (mai exact legendele referitoare la originile troiene ale Romei), care atestă legăturile profunde dintre Latium și spațiul grec.

Pe de altă parte, mitul eneadic este cunoscut mai ales în varianta clasică oferită de Vergilius, ignorându-se celelalte mărturii literare antice în măsură să permită o reconstrucție a evoluției acestuia, atât în Grecia cât și în Italia. Apoi, se ia în considerare un alt aspect: de la

* Observațiile noastre pleacă de la lectura cărții lui Geneviève Dury-Moyaers, *Enée et Lavinium. A propos des découvertes archéologiques récentes*, Collection Latomus, volume 174, Bruxelles, 1981, 252 p.

G. Dumézil încoace, oamenii de știință tind să pună accent pe istoricizarea miturilor, ignorându-se adesea importanța procesului invers, de mitificare a unor situații istorice. Prin coroborarea acestor aspecte (arheologic, mito-genetic și literar), G. Dury-Moyaers urmărește să corecteze anumite concepții eronate în ceea ce privește rolul cetății Lavinium în istoria Lațiului și în răspândirea influențelor grecești în spațiul latin.

În acest scop sunt analizate atestările literare referitoare la Aeneas, descoperirile arheologice, dar și caracteristicile unei religii lavinate care furnizează un argument important pentru cercetarea de față.

Capitolul I ("Aeneas în sursele literare", pag. 33-94) prezintă evoluția legendei lui Aeneas în literatura greacă și latină, începând cu "Iliada" homerică și până la Vergilius. Aflăm astfel, că eroul homeric subsumează trăsăturile care vor fi privilegiate de romani în conturarea aceluși "pius Aeneas" vergilian, originea lui divină și protecția acordată de zei situându-l deasupra tuturor troienilor; mai mult, el nu-și îndeplinește destinul în epopee, fiind sortit să reîntemeieze Troia (pag. 34-37), fapt speculat de poezii epici ulterioari lui Homer, care au îmbogățit legenda cu fuga lui Aeneas după cucerirea Troiei. Încă de pe acum se conturează două direcții: fie Aeneas nu părăsește Troada, întemeind acolo o nouă dinastie de regi, fie călătorește spre Thessalia, ca prizonier al lui Neoptolem (pag. 37-38). Interpretările acestor texte și al unui pasaj din Hesiod ("Theogonia", v. 1008-1016) fac posibilă asocierea lui Aeneas cu Ulise, care de asemenea a avut parte de aventuri italice (pag. 38-45).

Ținând cont de faptul că aceste texte sunt databile din secolul al VII-lea a. Chr., se poate afirma că mitul lui Aeneas în periplu spre Italia a luat naștere în secolul al VI-lea a. Chr., din interpretarea textelor sus-amintite, coroborată cu "interpretatio graeca" menită să traducă intensele contacte greco-italice din aceste două secole (pag. 45-48). Cel care a formulat pentru prima dată în scris acest mit a fost Stesichoros (pag. 48-53). După acesta, Hellanicos din Lesbos (secolul al V-lea a. Chr.) prezintă o variantă constând în contopirea mai multor mituri, dintre care cel mai curios este cel care-l înfățișează pe Aeneas drept întemeietor al Romei. Este vorba, și în acest caz, de o "interpretatio graeca", pentru a lega Roma, cetatea latină cea mai cunoscută de greci, care domina deja Lațiul, de lumea elenă (pag. 53-65).

Despre o variantă latină a legendei se poate vorbi doar după războaiele cu Pyrrhus, când Timaios (reluat de Lycophron) culege tradițiile lațiale locale (având episoade noi și originale), potrivit cărora Aeneas, după o escală în Etruria, fondează treizeci de cetăți latine (conform miracolului scroafei cu cei treizeci de purcei), având capitala în Lavinium, sediul penașilor (pag. 65-72). Primul autor latin care a consemnat legenda a fost Naevius, versiunea căruia denotă racordarea Albei Longa la mit, dar Romulus și Remus sunt descendenți direcți ai eroului homeric, ca și la Ennius; lipsește deci lunga dinastie albană, care apare în scris doar de la Fabius Pictor, în dorința de a raționaliza trama mitică și de a umple hiatul de circa trei secole dintre căderea Troiei și întemeierea Romei (pag. 72-83). Prima mărturie latină oficială îi aparține lui M. Porcius Cato: Aeneas ajunge în Latium împreună cu Anchise, fondează citadela Troia și se căsătorește cu Lavinia, fiica regelui Latinus. Cato menționează trei războaie între troieni (aliați sau nu cu latinii) și Mezențiu și Turnus, personaje al căror nume, de origine etruscă, denotă mitificarea războaielor latino-etrusce anterioare. Lui Ascaniu, fondatorul Albei Longa, îi urmează la tron Silvius, fiul lui Aeneas și al Laviniei: strămoșul lui Romulus nu putea fi cu totul străin de obârșia latină. Varro include, față de spusele lui Cato, episodul cu miracolul scroafei, precum și cel al apoteozei lui Aeneas și refuzul penașilor de a părăsi Lavinium (pag. 83-90).

În ceea ce privește "Aeneis" al lui Vergilius, aceasta se rupe cu totul de tradiție, fiind plină de contradicții, neputând fi luată deci în considerare de cercetarea propusă de G. Dury-Moyaers (pag. 90-92).

În concluzie, legenda greacă a lui Aeneas ajunge în Latium în secolul al VI-lea a. Chr. și suportă o lentă "interpretatio latina" consemnată în scris abia în secolul al III-lea a. Chr. de Timaios. În același secol, primii autori latini pun accent pe episodul lătinat, "definitivat" de

Cato Maior și Varro, dar care, începând cu Fabius Pictor, devine punctul de plecare pentru lunga istorie albană, accentul mutându-se pe orașul întemeiat de Ascaniu-Iullus, ilustrul strămoș al gintei Iulia, ale cărei pretenții vor asigura succesul legendei în secolul I a. Chr.

Capitolul al II-lea (“Datele arheologice”, pag. 95-161) prezintă istoria Laviniului, așa cum a fost reconstituită de arheologie. Demersul începe cu descrierea poziționării sale geografice, favorabilă așezărilor omenești încă din preistorie, dar și deschiderii spre influențe culturale și economice venite fie dinspre mare (Lavinium, situat pe coastă, avea un port cunoscut de greci din timpuri foarte vechi), fie dinspre uscat (cetatea lavinată era un punct nodal al căilor de comunicație dintre Latium, Etruria și Campania) (pag. 95-99), dar și în paralel cu istoria celorlalte cetăți latine, dovedindu-se unitatea istorică și culturală a Lațiului (ilustrată și de tramele legendelor care unesc aceste cetăți). Săpăturile organizate după 1970 au demonstrat că alături de Roma și Ardea, Lavinium este singura așezare latină cu ocupație continuă din preistorie până în epoca istorică. De asemenea, încă din preistorie au existat contacte cu interiorul Lațiului, în special cu Roma. Situl lavinat, cu deschidere la mare și pământuri fertile, cu numeroase surse de apă, a favorizat așezarea unor populații apenine și subapenine, care practicau transhumanța sezonieră. Economia predominant pastorală a determinat, în plan religios, o venerație particulară pentru apă, transmisă și în cultele unor divinități din epoca istorică (cultul lui Indiges-Aeneas, al Vestei, al nimfei Iuturna etc.).

În ceea ce privește legăturile comerciale maritime, prezența ceramicii miceniene atestă raporturi strânse (și directe) cu negustorii micenieni, neîntrerupte de invazia dorienilor, reprezentate în plan mitic prin peregrinările eroilor homerici spre Italia (pag. 99-110).

Secolele al X-lea și al IX-lea a. Chr. marchează o înflorire a civilizației lațiale (sub înrăurirea civilizației “câmpurilor de urne”), unitare și în măsură să influențeze Etruria. Centrele de dezvoltare sunt regiunea Munților Albani și Lavinium, pe teritoriul cetății existând deja mai multe *pagi*. Legenda romană care proclama Roma drept colonie albană și moștenitoare a tradițiilor laviniate dovedește proeminența religioasă a Albei Longa (unde se afla templul lui Iuppiter Latiaris) și a Laviniului (sediul penaților) și poate fi traducerea în termeni de anterioritate a unei dependențe religioase, chiar politice, a Romei față de acestea (pag. 110-114).

În secolul al IX-lea a. Chr., Lavinium se deschide unor influențe meridionale, pe care le transmite apoi spre Lațul de Nord, aflat sub influența Etruriei; acestea sunt urmate, în secolul următor, de cele datorate marii colonizări grecești, care favorizează (prin vasta rețea comercială) dezvoltarea cetăților de coastă, printre care și Lavinium, și a celor de pe Tibru (Roma), pe fondul regresului centrelor din Munții Albani. Acum debutează așa numita “perioadă orientalizantă” (cu apogeul în 670-630 a. Chr.), marcată prin creștere demografică, în paralel cu procesul de stratificare socială, și progres economic, în plan cultural fiind definită printr-un amalgam al influențelor orientale, grecești și etrusce (asimilate fondului local într-un mod original) pe tot întinsul Lațiului. Lavinium este fortificat (ca și alte cetăți latine), dar viața religioasă depășește zona urbană încercuită, precedând ridicarea marilor sanctuare “extra moenia” din secolul al VI-lea a. Chr. (pag. 114-129).

Un astfel de sanctuar este și așa-numitul “sanctuar al celor treisprezece altare”, aparținând probabil unui mare *temenos* de factură greacă. Așezate unul lângă altul pe axa Nord-Sud, altarele nu sunt contemporane și au fost înnoite pe parcurs (principala renovare datând din secolul al IV-lea a. Chr.), fiind frecventate până în secolul al II-lea a. Chr. În incinta sanctuarului s-au descoperit importante depozite de ex-voto-uri, statuete de bronz și argilă, ceramică greacă de import, dar și de fabricație locală. Așadar, deja metropolă religioasă în secolul al VI-lea a. Chr., Lavinium joacă în această perioadă un rol major în integrarea influențelor grecești în Latium (pag. 129-143).

Recent s-a descoperit lângă Numicius, un sanctuar care a fost identificat cu cele două altare, menționate de sursele literare, ridicate de Aeneas lui Sol Indiges, lângă Troia, prima citadelă a troienilor pe pământ latin. S-a pus problema anteriorității sau posteriorității

toponimului “Troia” față de fixarea legendei lui Aeneas în Latium. G. Dury-Moyaers afirmă anterioritatea acestui topos, care înseamnă, în viziunea ei, prin analogia cu “Iusus Troiae” roman (joc desemnat inițial cu termenul “Troia”), o rețea de galerii, ca și toponimul “Lavinium/Laurentum”. Cert este faptul că existența unui loc numit Troia a favorizat dezvoltarea în Latium a legendei care se îmbogățise deja în Grecia Mare cu aventuri italice (pag. 143-153).

Al treilea sanctuar important al Laviniului este cel numit “sanctuarul oriental (al Minervei)”. Depozitul votiv descoperit indică un cult al Minervei Tritonia, în calitate de protectoare a nașterilor și căsătoriilor (cult importat din Grecia), dar și existența unui atelier ceramic local, ceea ce presupune un corp social dispunând de o mare putere economică; pe vase sunt figurate reprezentările unor culte locale.

Așadar, perioada dintre secolele al VI-lea și al IV-lea a. Chr. se caracterizează printr-o intensă viață economică și religioasă, intrată în declin începând cu dominația romană (secolul al III-lea a. Chr.), pentru ca procesul de depopulare să culmineze cu perioada imperială, în care Lavinium este doar sediul unor ceremonii religioase ocazionale. Totuși, Lavinium, ca parte integrantă din Latium, atât din punct de vedere geografic, cât și cultural, reprezintă dovada unei mai mari autonomii a Lațiului față de Etruria (pag. 153-161).

În capitolul al III-lea (“Originile legendei”, pag. 163-179), autoarea surprinde procesul de creare a legendei în Grecia și Latium, respingând ipoteza intermedierei etrusce din mai multe motive: Aeneas apare târziu și rar în onomastică, nu există o tradiție literară a mitului, Etruria a asimilat imaginea lui Aeneas doar în secolul al V-lea a. Chr, dată la care influența etruscă scade în Latium. De asemenea, este puțin probabil ca etruscii să-și opună eroi de același neam, cum ar fi Turnus și Mezențiu (pag. 163-173).

Din secolul al IV-lea a. Chr. Aeneas are un cult, fiind identificat cu zeul local Indiges, provenit din vechiul fond religios, deci introducerea mitului nu poate fi tardivă și savantă. Concomitent cu pătrunderea mitului, pătrunde și cel al lui Castor și Pollux (cu nume grecești, nu etruscate), divinități integrate în panteonul lătinat în secolul al V-lea a. Chr. (pag. 173-179).

Capitolul al IV-lea (“Aeneas și religia lătinată”, pag. 182-250) evidențiază implicațiile religiei locale asupra evoluției legendei. Religia laurentină, bine cunoscută din izvoarele literare antice, este centrată pe funcția a treia, cu o venerație excepțională pentru Ceres și Liber, conceput ca zeu al fecundității vegetale, animale și umane. Pentru a vedea cum a influențat această religie prelucrarea legendei grecești, este necesară analizarea a două episoade din mit, precum și clarificarea rolului pe care Aeneas l-a avut în acest context. Primul episod se referă la miracolul scroafei, care îl conduce pe Aeneas la locul fondării Laviniului. Este vorba, de fapt, de contaminarea mitului nomazilor păstori și vânători italici (cărora un animal le arăta locul întemeierii unei cetăți), cu o gestă a piraților. Pe lângă faptul că porcul este animalul cel mai des sacrificat divinităților agrare, scroafa de față relevă o fecunditate ieșită din comun. Al doilea episod are în vedere oracolul “consumării mesei”: ajunși în Latium, troienii se așează să mănânce și își pun mâncarea pe niște plăcinte de grâu aflate pe un pat de țelină, ambele “mese” fiind mâncate la sfârșit. Acest al doilea miracol este o mitificare a unor rituri fecundatoare și fertilizante, practicate încă în Roma epocii istorice.

În ceea ce privește cultul lui Aeneas, acesta se suprapune peste cel al lui Indiges, zeu al fecundității și tată al rasei. Atributele sale sunt moștenite de Aeneas, care, prin dispariția sa în râul Numicius (al cărui zeu este Indiges) marchează inaugurarea etapei istorice. Divinitate uraniană și chthoniană în același timp, Indiges este strămoșul primordial, care are substanță solară în religia indo-europeană, dar și divinitatea râurilor, apelor și izvoarelor: această alăturare reprezintă sfârșitul unui ciclu și începutul unui nou: sfârșitul erei primordiale și începutul celei istorice, inaugurată de Aeneas, de asemenea identificat cu unul dintre penafi, zeități civilizatoare (pag. 182-232).

O perspectivă nouă asupra cultului aeneadic, care a depășit hotarele Laviniului și s-a îmbogățit cu elemente noi, ne este oferită de cercetarea sanctuarului de la Tor Tignosa, dedicat lui Aeneas și divinităților destinului, Fata. Acestea nu apar în forma canonică romană, ci sunt mai degrabă zeități oraculare, care veghează asupra destinului uman de la naștere până la moarte. Aeneas este venerat ca unul dintre Lari, fiind strămoșul, eroul supus sorții (Fatum), care și-a urmat destinul relevat prin oracole. Aceste divinități veghează împreună la prosperitatea Romei și a Lațiului (pag. 232-246). În final, partea dedicată concluziilor (pag. 246-250) sintetizează cele afirmate pe parcursul cărții.

Lucrarea dispune de un vast indice bibliografic, informația din text fiind completată amplu în notele de subsol, până la epuizarea exhaustivă a subiectului. În acest sens, sunt descrise în amănunt toate sursele literare și toate vestigiile arheologice considerate relevante, nu numai pentru studiul legendei lui Aeneas, dar și pentru cercetarea istoriei spațiului latin arhaic (izvoarele arheologice sunt compartimentate pe perioade bine determinate, pentru a facilita reconstrucția istoriei Laviniului, atât cât este posibil). În plus, cartea conține și o serie de ilustrații și planșe pentru ca cititorul să-și poată forma o viziune coerentă asupra celor tratate. Studiul lui G. Dury-Moyaers, situat pe linia cercetărilor lui Jérôme Carcopino, valorizează în mod complex informațiile de natură arheologică și cele istorico-literare în abordarea problematicii mitului Eneazilor, marcând un moment major și pentru cercetarea istoriei Lațiului.